

MÖVZU 5. İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏ MEXANİZMLƏRİ

PLAN:

1. İnsan hüquqlarının müdafiəsinin BMT sisteminin təşəkkülü və inkişafı.
2. İnsan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində dövlətlərin öhdəliklərinə nəzarəti həyata keçirən BMT orqanların rolu və səlahiyyətləri.
3. İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin tərkibi və strukturu.

ƏDƏBİYYAT:

1. İnsan hüquqları. Dərs vəsaiti. Bakı-2007.
2. İnsan hüquqları və polis. Dərs vəsaiti, Bakı-2002.
3. İnsan hüquqları və hüquq mühafizə orqanları. BMT-1997.
4. İnsan hüquqları. Dərslük. E.Lukaşev.(tərcümə) Bakı-2003.
5. İnsan hüquqları və polis. 100 sual və cavab. Bakı-1999.
6. İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill. BMT-1997.

GİRİŞ

Məlum olduğu kimi, insan hüquqları şəxsin dövlətə münasibətdə hüquqi statusunu, onun iqtisadi, sosial və mədəni sferalarda imkan və tələblərini xarakterizə edən anlayışdır.

Bəşəriyyətin mənəvi dəyərlərinin əzəməti hər zaman insan hüquqlarına hörmətin qiyməti ilə ölçülür. Elə ona görədir ki, müasir dünyanın ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi inkişafının əsas qayəsini ümumqəbul olunmuş insan hüquqları təşkil edir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində, beynəlxalq konvensiyalarda və bir çox ölkələrin konstitusiyalarında və digər qanunvericilik aktlarında bu hüquqlar daha çox cəmiyyətin özülü və tərkib hissəsi kimi qəbul edilir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsinin müqəddiməsində insan hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqətinə, kişi və qadının, çoxsaylı və azsaylı millətlərin hüquq bərabərliyinə inam ifadə olunmuşdu.

Yaranmasından indiyədək bu təşkilatı yalnız dünyada əminamanlığı təmin edən və müharibələrin qarşısını alan təşkilat kimi səciyyələndirmək olmaz. BMT həm də dünyada insan hüquq və azadlıqlarının bərqərar olunması istiqamətində nəhəng işlər görmüş bir təşkilatdır. Dünyada bərqərar olmuş universal hüquq və azadlıqlar və onlara dair beynəlxalq standartlar BMT-nin himayəsi altında yaranmış və formalaşmışdır.

1. İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİNİN BMT SİSTEMİNİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFI.

Birinci dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra Millətlər Liqası, İkinci dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı yarandı.

Millətlər Liqası birinci dünya müharibəsinə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı isə İkinci dünya müharibəsinə Bəşəriyyətin reaksiyası idi. İkinci dünya müharibəsini qalibiyyətlə başa vurmuş dövlətlər bundan sonra dünyada əminamanlığı qoruyub saxlamaq və müharibəyə yol verməmək məqsədi ilə artıq Millətlər Liqasından fərqli olaraq yaşamaq qabiliyyətini sübut etmiş dünyanın ən nəhəng və əhatəli beynəlxalq təşkilatının-Birləşmiş Millətlər Təşkilatının əsasını qoydular.

Yaranmasından 60 ildən artıq bir müddət keçən bu təşkilatı indi yalnız dünyada əminamanlığı təmin edən və müharibələrin qarşısını alan təşkilat kimi səciyyələndirmək olmaz. BMT həm də dünyada insan hüquq və azadlıqlarının bərqərar olunması istiqamətində nəhəng işlər görmüş bir təşkilatdır. Dünyada bərqərar olmuş universal hüquq və azadlıqlar və onlara dair beynəlxalq standartlar BMT-nin himayəsi altında yaranmış və formalaşmışdır. BMT-nin əsas missiyası BMT nizamnaməsinin 1-ci maddəsində əks olunmuşdur:

1. Beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qoruyub saxlamaq və bu məqsədlə: sülhə, təhlükənin qarşısını almaq və aradan qaldırmaq üçün və təcavüz aktlarını və digər pozuntu hallarını yatırtmaq üçün səmərəli kollektiv tədbirlər görmək və sülhün pozulmasına gətirib çıxara bilən beynəlxalq mübahisə və situasiyaların dinc vasitələrlə və ədalət və beynəlxalq hüquq prinsiplərinə uyğun olaraq nizamlanmasına və yaxud həll olunmasına müvəffəq olmaq;

2. Millətlər arasında, xalqların hüquq bərabərliyi və öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə hörmət əsasında dostluq münasibətlərini inkişaf etdirmək, universal sülhün möhkəmləndirilməsi üçün digər müvafiq tədbirlər görmək;

3. İqtisadi, sosial, mədəni və ya humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həll edilməsində və irqinə, cinsinə, dilinə və ya dini mənsubiyyətinə fərq qoyulmadan bütün insanların əsas hüquq və azadlıqlarına hörmətin dəstəklənməsində və həvəsləndirilməsində beynəlxalq əməkdaşlığa nail olmaq və bu ümumi

məqsədlərə çatmaq üçün millətlərin hərəkətlərini əlaqələndirmək üçün mərkəz rolunu oynamaq.

Göründüyü kimi, nizamnamədə BMT üzvü olan dövlətlərin insan hüquq və azadlıqlarına dair öhdəlikləri olduqca səthi və ümumi anlayış çərçivəsində verilmişdir. Beləliklə, insan hüquqlarının əsası, bir struktur kimi BMT sistemində bu təşkilatın yarandığı vaxt deyil, onun inkişafı dövründə təşəkkül tapmışdır.

BMT nizamnaməsində (68-ci maddə istisna olmaqla) insan hüquqları ilə bağlı hər hansı qurumun yaradılması və fəaliyyəti haqqında heç nə xatırlanmır. Yalnız nizamnamənin 68-ci maddəsi insan hüquqları ilə məşğul olacaq komissiyaların yaradılmasını mümkün edir. Həmin maddədə deyilir:

«İqtisadi və Sosial Şura iqtisadi və sosial sahələrdə və insan hüquqlarına dəstək vermək üçün komissiyalar və habelə öz funksiyalarının icrası üçün tələb olunan digər bu cür komissiyalar təsis edir».

Bir qədər mücərrəd yazılmış bu maddə sonradan BMT strukturlarında bilavasitə və dolayısı ilə insan hüquqları ilə məşğul olan strukturların yaranması üçün hüquqi baza yaratmışdır. BMT nizamnaməsində insan hüquqlarına dair müddələrin az olmasının isə əsaslı səbəbləri var idi. BMT-ni yaradan dövlətlərin insan hüquqları ilə bağlı problemləri belə müddələrin nizamnaməyə daxil edilməsinin qarşısını alırdı. Bu problemlər ABŞ üçün **ırqçılıq**, Böyük Britaniya və Fransa üçün **müstəmləkələr**, Sovet İttifaqı üçün isə bu ölkənin ümumiyyətlə demokratiyadan çox uzaq olması və yüz minlərlə insanın **düşərgə və həbsxanalarda** olması idi. Məhz bu problemlər sonradan «İnsan hüquqlarının Ümumi Bəyannaməsi»ndə öz əksini tapmış insan hüquq və azadlıqlarına əməl olunması üçün ölkələr üzərinə öhdəliklər qoyacaq sənədlərin (konkret olaraq hər iki Paktın) qəbul olunmasının təxminən 20 il gecikməsinə, daha 10 il sonra isə qüvvəyə minməsinə mane oldu.

BMT nizamnaməsində **insan hüquqlarına ümumhörmət prinsipi** ümumi şəkildə yazılsa da həmin dövrdən başlayaraq, bəşəriyyət öz söylərini bu prinsipin konkretləşdirilməsi istiqamətində birləşdirmişdir. Bu söylərin ilk real nəticəsi keçən mövzuda öyrəndiyimiz 1948-ci ildə «**İnsan hüquqlarına dair Ümumi**

Bəyannamə»nin, daha sonra 1966-cı ildə Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt, İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt-ın qəbul oldu. Bu Paktlar 1976-cı ildə zəruri ratifikasiya sənədlərini toplayaraq qüvvəyə mindi. Bildiyimiz kimi İnsan hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamə, hər iki Pakt və Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakta əlavə olunan iki fakultativ protokol birlikdə İnsan hüquqlarına dair Beynəlxalq Bill (International Bill of Human Rights) adlanmaqla BMT insan hüquqlarına dair standartlarının nüvəsini təşkil edir.

Bu sənədlərlə yanaşı, BMT-nin himayəsi altında insan hüquqlarına dair yüzdən artıq konvensiya, bəyannamə, minimal standart qaydalar və qərarlar qəbul olunmuşdur. Sənədlərin içərisində öz əhəmiyyətinə və nəzarət mexanizmlərinin effektivliyinə görə seçilən beynəlxalq normalar aşağıdakılardır:

- Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt;**
- İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Pakt;**
- İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvinə dair Beynəlxalq Konvensiya;**
- Qadınlar əleyhinə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvinə dair Beynəlxalq Konvensiya;**
- İşgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani və insan ləyaqətini alçaldan davranış və cəza əleyhinə Konvensiya;**
- Uşaq hüquqlarına dair Konvensiya;**
- İşçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin müdafiəsinə dair Beynəlxalq Konvensiya;**
- Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakta əlavə olunan fakultativ protokol;**
- Mülki və siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Pakta əlavə olunan və ölüm hökmünün ləğvinə dair ikinci fakultativ protokol.**

Bu və digər beynəlxalq sənədlərin təhlili göstərir ki, müasir beynəlxalq hüquqda universal normalar mövcuddur. Həmin normalara uyğun olaraq dövlətlər irqindən, cinsindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq bütün insanların insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmətlə yanaşmağa borcludurlar.

Qeyd edilən sənədlərdə əks olunmuş öhdəliklər ümumi xarakter daşıyır. Bu isə o deməkdir ki, insan hüquq və azadlıqlarına bütün ölkələrdə əməl olunmalıdır. Bu hüquq və azadlıqlar bütün insanlara münasibətdə heç bir ayrı seçkilik qoyulmadan tətbiq olunmalıdır.

Bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın məqsədi milli qanunvericilik aktlarının unifikasiyası deyil, həmin aktlar üçün istinad nöqtəsi ola biləcək standartların hazırlanmasıdır. Bu baxımdan yanaşdıqda insan hüquq və azadlıqlarının nizamlanması hər zaman olduğu kimi hazırkı mərhələdə də ölkələrin daxili işi olaraq qalır. Bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında, ölkələrin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq normalar, milli qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsidir. Bəzi beynəlxalq normalar, o cümlədən hər iki Pakt iştirakçı dövlətlərdən fərdi hüquqların təmin olunmasına yönələn müvafiq qanunların tətbiqini tələb edir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi və təşviqi istiqamətində beynəlxalq təşkilatların həyata keçirdikləri fəaliyyət əsasən iki istiqamətə malikdir:

1) Planetin hər bir insan məskunlaşmış hissəsində tətbiq edilməsi mümkün olan standartların müəyyən olunması;

2) İnsan hüquqları sahəsindəki standartların həyata keçirilməsi.

BMT sistemində insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunması istiqamətində bilavasitə fəaliyyət göstərən, yaxud fəaliyyətinin bu və ya digər istiqaməti insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı olan qurumları əsasən **üç** qrupa bölmək olar: **əsas (nizamnamə), müqavilə və qeyri-müqavilə orqanları.**

BMT universal beynəlxalq qurum olmaqla bütövlükdə dünyada sülhün və təhlükəsizliyin təmin olunmasına və dövlətlər arasında əməkdaşlığın möhkəmlənməsinə xidmət edir. Onun nizamnaməsi 1945-ci ilin 26 iyun tarixində San-Fransiskoda keçirilən konfransda imzalanmış və 24 oktyabr 1945-ci il tarixində qüvvəyə minmişdir. BMT hazırda 192 dövləti öz sıralarında birləşdirən, müxtəlif əsas və yardımçı orqanları, ixtisaslaşmış idarələri, müxtəlif komissiya və proqramları özündə birləşdirən nəhəng bir qurumdur. Hər bir dövlət BMT-yə üzv qəbul olunarkən onun nizamnaməsinə qoşulur və onu ratifikasiya edir. Bu baxımdan BMT nizamnaməsi təkcə bu qurumun nizamnaməsi deyil, həmçinin özlüyündə dövlətlərarası bir müqavilədir.

Hər hansı bir ölkənin BMT nizamnaməsinə əsasən öz üzərinə götürdüyü öhdəliyi başqa bir beynəlxalq müqavilədə götürülmüş öhdəliklə ziddiyyət

yaratdıqda BMT nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş öhdəlik üstünlük hüququna malik olur.

2. İNSAN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİ SAHƏSİNDƏ DÖVLƏTLƏRİN ÖHDƏLİKLƏRİNƏ NƏZARƏTİ HƏYATA KEÇİRƏN ORQANLARIN SƏLAHIYYƏT VƏ FUNKSIYALARI

İnsan hüquqlarının müdafiəsinin beynəlxalq səviyyədə təmin edilməsində, şəksiz ki, bu istiqamətdə qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərin rolu olduqca böyükdür. İnsan hüquqları sahəsində mövcud olan sənədlər subyektlər qarşısında mühüm öhdəliklər qoyur. Bununla belə, insan hüquqlarının təmin olunması sahəsində beynəlxalq mexanizmlər içərisində insan hüquqları ilə məşğul olan və bu istiqamətdə dövlətlərarası əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədi ilə yaradılmış beynəlxalq təşkilatların rolu əvəzsizdir.

İnsan hüquqları sahəsində informasiya əldə edilməsi və toplanması metodu üzrə beynəlxalq prosedura əsasən aşağıdakı funksiyaları vardır:

- dövlətlərin insan hüquqlarına dair öhdəliklərə əməl etməsinə dair onların hesabatlarına baxılması;
- dövlətlərin insan hüquqlarına dair öhdəliklərə dair bir-birlərinə qarşı irəli sürdükləri pretenziyalara baxılması;
- ayrı-ayrı şəxslərin, qrupların qeyri-hökumət təşkilatlarının insan hüquqlarının pozulmasına dair şikayətlərinə baxılması;
- insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı aparılan təhqiqat və insan hüquqlarının pozulması şəraitinin öyrənilməsi.

İnsan hüquqlarına beynəlxalq nəzarət mexanizmləri kollektiv orqanlar (komitə, qrup və s.) yaxud fərdi (xüsusi məruzəçi) tərəfindən həyata keçirilir. Kollektiv orqanlar öz qərarlarını ya konsensus yolu ilə yaxud əksəriyyət səsle qəbul edirlər. Onların qərarlarının hüquqi yönümü müxtəlifdir. Adətən bu qərarlar məcburiyyət xarakterli deyildir və yalnız bu qərarı qəbul edən orqanın fikri olmaqla tövsiyə xarakteri daşıyır. Bəzən bu qərarları heç qərar da adlandırmaq düzgün deyil. (məs. məruzəçinin gəldiyi nəticələr və s.). Müəyyən hallarda belə orqanların qəbul etdiyi qərarlar maraqlı tərəflər üçün məcburi ola bilər (məs. insan

hüquqları üzrə Avropa məhkəməsinin qərarı).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq nəzarət mexanizmləri və prosedurları heç də həmişə lazım olan effekti vermir və bir çox hallarda qeyri-düzgün qərarlar qəbul edilir. Bununla belə, bu orqanların mövcudluğu və onların sayının artması bütövlükdə dünyada ədalətin bərqərar olunmasında insan hüquqlarının dönməz xarakter almasında əvəzsiz rol oynayır.

İnsan hüquqları sahəsində dövlətlərin öhdəliklərinə nəzarət isə əsasən BMT-nin əsas, müqavilə və qeyri-müqavilə orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

ƏSAS ORQANLAR

**Baş Məclis,
Təhlükəsizlik Şurası,
İqtisadi və Sosial Şura,
Qəyyumluq Şurası,
Beynəlxalq Məhkəmə
Katiblik.**

Baş Məclis

Bu orqan bütün iştirakçı dövlətlərin təmsil olunduqları məşvərət orqanıdır. Baş Məclis bir sıra kardinal funksiyaları həyata keçirir. O, beynəlxalq sülhün möhkəmləndirilməsi, beynəlxalq gərginliyin azaldılması, silahların azaldılması və tərkisilah, iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni sahələrdə dövlətlərarası əməkdaşlıq məsələlərini, insan hüquq və azadlıqlarına dair məsələləri, bununla bağlı sənədlərin qəbulu və s. məsələləri müzakirə edir, iştirakçı dövlətlərə və Təhlükəsizlik Şurasına tövsiyələr və təkliflər verir. Baş Məclisin ümumi səlahiyyətləri BMT nizamnaməsinin 10-cu maddəsində ifadə olunmuşdur:

«Baş Məclis bu Nizamnamənin tətbiq dairəsində olan və yaxud bu nizamnamə ilə nəzərdə tutulmuş orqanlardan hər hansı birinin səlahiyyət və funksiyalarına aid olan istənilən məsələ və ya işləri müzakirə edə bilər və 12-ci maddə ilə nəzərdə tutulmuş hallardan başqa, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Üzvlərinə və ya Təhlükəsizlik Şurasına və yaxud onların hər ikisinə hər hansı bu cür məsələ və ya işlər üzrə tövsiyələr verə bilər».

Baş Məclis hər il sentyabr ayının üçüncü çərşənbə axşamı açılan müntəzəm sessiyasını keçirir. Bundan başqa Baş Məclisin praktikasında xüsusi və fəvqəladə

sessiyalar da xüsusi yer tutur. Müntəzəm sessiya dövründə Baş Məclisin plenumunun, Baş Komitənin və altı əsas komitənin səlahiyyətlərinin araşdırılması üzrə komitənin iclasları keçirilir. Baş Məclisin 6 əsas komitəsi vardır.

Bunlar:

- **siyasi məsələlər və təhlükəsizlik və tərkisilah məsələləri, üzrə (birinci),**
- **iqtsadi və maliyyə məsələləri üzrə (ikinci),**
- **sosial və humanitar məsələlər üzrə (üçüncü),**
- **xüsusi siyasi məsələlər və dekolonizasiya məsələləri üzrə (dördüncü),**
- **inzibati və büdcə məsələləri üzrə (beşinci),**
- **hüquq məsələləri üzrə (altıncı) komitələrdir.**

Baş Məclis BMT-nin elə bir orqanıdır ki, burada bütün BMT üzvü olan dövlətlər ərazi ölçüləri, əhalisinin sayı, iqtisadi qüdrəti və hərbi gücü nəzərə alınmadan bərabər əsaslarla iştirak edirlər.

Bundan əlavə, Baş Məclisin sessiyalarında BMT üzvü olmayan İsveçrə və Vatikan, habelə Fələstin azadlıq təşkilatı, beynəlxalq təşkilatlar və BMT ixtisaslaşmış idarələri müşahidəçi qismində iştirak edirlər. Bu orqanın nəzdində bir sıra qurumlar vardır. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, BMT-nin himayəsi altında qəbul olunmuş əsas insan hüquqları və azadlıqlarına dair beynəlxalq normaların əksəriyyəti, o cümlədən paktlar BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul olunmuş və sonradan dövlətlər tərəfindən ratifikasiya olunaraq qüvvəyə minmişdir.

Təhlükəsizlik Şurası

Təhlükəsizlik şurası 15 üzv dövlətdən ibarətdir. Bu üzvlərdən 5-i (ABŞ, Rusiya, Böyük Britaniya, Fransa və Çin) daimi, 10-u daimi olmayan və Baş Məclis tərəfindən iki il müddətinə seçilən üzvlərdir.

Təhlükəsizlik Şurasında prosedur məsələləri üzrə qərarlar ən azı doqquz istənilən üzv səs verdikdə qəbul olunur. Digər məsələlər üzrə qərarların qəbul olunması üçün ən azı doqquz səs, o cümlədən daimi üzvlərin hamısının səsləri tələb olunur. Daimi üzvlərdən bir, yaxud bir neçəsi səs vermədikdə qərar qəbul olunmur.

Beləliklə, daimi üzv olan dövlətlərin qərarların qəbulunda veto hüququ vardır. Təhlükəsizlik şurasında bir sıra strukturlar, o cümlədən Atom enerjisi üzrə beynəlxalq agentlik vardır. Son dövrlərdə Təhlükəsizlik Şurası BMT

Nizamnaməsində birbaşa əks olunmayan daha bir alətə malikdir. Bu, sülhyaratma qüvvələridir (sülhün bərpa edilməsi və yaxud qorunub saxlanması üzrə əməliyyatlar).

Qəyyumluq Şurası

Qəyyumluq Şurası 5 üzv dövlətdən ibarətdir (ABŞ, Rusiya, Böyük Britaniya, Fransa və Çin). Bu orqan beynəlxalq qəyyumluq sistemə daxil olan ərazilərin hərtərəfli inkişafına yardım etmək və həmin ərazilərin müstəqilliyini təmin etmək məqsədi ilə yaradılmışdır. Hazırda orqanın fəaliyyəti dayanmışdır və o, BMT nizamnaməsində formal olaraq qalmışdır. Gələcəkdə bu orqanın fəaliyyətində mühüm dəyişikliklərin baş verməsi və onun əsasən insan hüquqları ilə məşğul olan bir struktura çevrilməsi mümkündür.

Beynəlxalq Məhkəmə

Beynəlxalq Məhkəmə BMT-nin nizamnaməsinə əlavə olunan və nizamnamənin tərkib hissəsi sayılan statusa əsasən yaradılıb və BMT-nin məhkəmə orqanıdır. Bu orqan vətəndaşlığından asılı olmayaraq seçilən 15 müstəqil hakimdən ibarətdir. Bütün BMT üzvü olan dövlətlər ipso facto Status iştirakçısıdır və hər bir dövlət tərəf kimi çıxış etdiyi məhkəmə işində çıxarılmış qərara əməl etməlidir.

İqtisadi və Sosial Şura

Baş Məclisin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərən İqtisadi və Sosial Şura BMT-nin iqtisadi və sosial siyasətini, eləcə də ixtisaslaşmış idarə və təşkilatların fəaliyyətini koordinasiya edir. İqtisadi və Sosial Şura Baş Məclis tərəfindən üç il müddətinə seçilən 54 üzvdən ibarətdir. Onun tərkibinin 1/3-i, yəni 18 üzvü hər il təzələnilir. İqtisadi və Sosial Şura strukturlarının sayına görə BMT-nin əsas orqanları içərisində ən əhatəlisidir. Bu qurum beynəlxalq iqtisadi və sosial problemlərin müzakirə olunduğu bir forum olmaqla iqtisadi, sosial, mədəni, təhsil, səhiyyə və

s.sahələrdə tədqiqatlar aparır, məruzələr hazırlayır və səlahiyyətinə aid olan məsələlərə dair Baş Məclisə və üzv dövlətlərə, habelə aidiyyəti ixtisaslaşmış idarələrə tövsiyələr verir. **İnsan Hüquqları Komissiyası da məhz İqtisadi və Sosial Şuranın nəzdində fəaliyyət göstərirdi.**

Katiblik

Bu orqanın əsas vəzifəsi BMT-nin normal fəaliyyətini təmin etməkdir. BMT nizamnaməsinin 97-ci maddəsinə görə «Katiblik Baş Katibdən və təşkilat üçün tələb olunan işçi heyətdən ibarətdir. Baş Katib Təhlükəsizlik Şurasının tövsiyəsi əsasında Baş Məclis tərəfindən təyin olunur. Baş Katib təşkilatın baş inzibati vəzifəli şəxsidir».

BMT-nin insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə müqavilə orqanları

İNSAN HÜQUQLARI KOMİTƏSİ

Qeyd olunduğu kimi, İnsan Hüquqları Komitəsi Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Paktın 28-ci maddəsinə uyğun yaradılmışdır və onun tərkibi 18 ekspertdən ibarətdir. Ekspertlər iştirakçı dövlətlər tərəfindən təqdim edilir və o, onu təqdim etmiş ölkənin vətəndaşı olmalıdır. Bununla belə, ekspert onu Komitəyə təqdim edən ölkəni təmsil etmir və komitədə öz şəxsi keyfiyyətlərinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərir.

Beynəlxalq Pakt İnsan Hüquqları Komitəsi qarşısında məhz ikinci bənddə göstərilən fəaliyyəti həyata keçirmək məqsədi ilə aşağıda göstərilən vəzifələri qoymuşdur:

- Komitə Paktda ratifikasiya etmiş dövlətlərdən Paktda əks olunmuş hüquqların həyata keçirilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlərə dair hesabatlar qəbul edir. Qəbul edilmiş hesabatı öyrənərək Komitə iştirakçı dövlətə konkret tövsiyələr verir;

- Komitə Paktda əks olunmuş müddəaların şərhini verməklə iştirakçı dövlətlərə hüquq və azadlıqların təmin olunması istiqamətində kömək edir;
- Müəyyən tələblər çərçivəsində Komitə həmçinin digər iştirakçı dövlətin hər hansı bir dövlətə Paktda əks olunmuş hər hansı hüququn (hüquqların) pozulması ilə bağlı təqdim etdiyi məlumatla baxır və öz səlahiyyəti çərçivəsində tədbirlər görür;
- Komitə Beynəlxalq Pakta əlavə olunan birinci Fakultativ Protokola qoşulmuş dövlətlərdə yaşayan şəxslərdən fərdi şikayətləri qəbul edir və onlara baxır.

Komitə il ərzində üç dəfə sessiya çağırır. Hər sessiya üç həftə davam edir. Mart-aprel aylarında keçirilən birinci sessiya Nyu-York (ABŞ) şəhərində, digər iki sessiya isə iyul və oktyabr-noyabr aylarında cenevrədə (İsveçrə) keçirilir. Komitənin sessiyaları və onun protokolları ictimaiyyət üçün bütövlükdə açıq olur. Ayrı-ayrı hallarda (əsasən daxili məsələlər, fərdi məlumatlara baxılması və sessiyalarda dinlənənlərə dair yekun layihələr müzakirə olunarkən) sessiyalar bağlı qapılar arxasında keçirilə bilər.

İQTİSADI, SOSIAL VƏ MƏDƏNİ HÜQUQLAR ÜZRƏ KOMİTƏ

Müqavilə orqanları içərisində İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitə yeganə orqandır ki, beynəlxalq sənədin konkret müddəalarına əsaslanaraq yaradılmamışdır. Yəni bu komitənin statusu Paktda nəzərdə tutulmamışdır. Komitə İqtisadi və Sosial Şuranın 1984\4 sayılı qətnaməsinə uyğun olaraq yaradılmışdır. İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitə (İSMK) müqavilə orqanı olmaqla İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda əks olunmuş hüquqların iştirakçı dövlətlər tərəfindən yerinə yetirilməsinə nəzarəti həyata keçirir. Bununla belə, bu komitə həm Paktda nəzərdə tutulmadığından, həm də digər bir sıra səbəblərə görə xeyli müddət ərzində fəaliyyət göstərə bilməmişdir. Komitə yalnız 1987-ci ildə ilk sessiyasını keçirə bilmişdir.

Komitə ildə iki dəfə (may və noyabr aylarında) cenevrədə toplaşır. Digər bütün müqavilə orqanları kimi İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitə də ilk növbədə dövlətlərin Pakta əməl olunması sahəsində həyata keçirdikləri tədbirlərə dair geniş hesabatlarına baxır.

İştirakçı dövlətlər ilk hesabatı Pakta qoşulduqdan iki il sonra təqdim etməlidirlər. Sonrakı hesabatlar beş ildən bir təqdim olunur. İnsan Hüquqları Komitəsində olduğu kimi İSMK da hesabata baxdıqdan sonra yekun qeydlərini dərc edir.

Qeyd olunduğu kimi, İSMK İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda əks olunmuş hüquqlar üzrə fəaliyyət göstərir və bu baxımdan Komitəyə təqdim olunan hesabatlar da orada əks olunmuş bütün hüquqları əhatə etməlidir. Bununla belə, Paktın birinci maddəsi, Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda olduğu kimi, «*öz müqəddəratını təyin etmək hüququ*» na həsr olunmuşdur. Bu isə həmin Pakta hüquqi deyil siyasi mülahizələrə əsasən daxil edilmişdir və bu baxımdan hesabatda bu hüquq barədə heç nə yazılmaya da bilər və ümumiyyətlə bu maddə də Paktın «işləməyən» müddəasıdır. *İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda* aşağıdakı hüquqlar əks olunmuşdur. Əmək hüququ, könüllü peşə seçmək hüququ, ədalətli əmək haqqı almaq hüququ. Həmkarlar ittifaqları yaratmaq və ona daxil olmaq hüququ, sosial təminat hüququ, təminatlı həyat səviyyəsi hüququ, aclıqdan qorunmaq hüququ, sağlamlıq və təhsil hüququ. Təqdim olunan hesabatlar əsasən sadalanan bu hüquqları əhatə etməlidir.

Burada xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır ki, İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitənin İnsan Hüquqları Komitəsinə nisbətən işini çətinləşdirən başqa amillər də vardır. Belə ki, Mülki və Siyasi Hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda əks olunmuş hüquqların imperativ olması heç kimdə şübhə doğurmadiğı halda, İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlara dair Beynəlxalq Paktda əks olunmuş bəzi hüquqların imperativ olması mübahisə predmetidir. Məsələn, hesab edilir ki, Paktda əks olunmuş «*əmək hüququ*» o demək deyildir ki, iştirakçı dövlətin ərazisində yaşayan hər kəs avtomatik olaraq işlə təmin olunur. Doğrudan da dövlət yalnız hər kəsə peşə seçmək və bərabər əsaslarla işə düzəlmək üçün şərait yaradır

və işsizlərə minimal miqdarda müavinət verir.

Hazırda İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar üzrə Komitəyə fərdi şikayətlərin verilməsi proseduru yoxdur. Bununla belə, hazırda fərdi şikayətlərin verilmə proseduru ilə bağlı fakultativ protokolun layihəsi üzərində iş gedir. Yaxın gələcəkdə belə bir mexanizm tətbiq olunacağı mümkündür.

QADINLARA QARŞI AYRI-SEÇKİLİYİN LƏĞVİ ÜZRƏ KOMİTƏ

1979-cu ilin dekabrında BMT Baş Assambleyası Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiyanı qəbul etdi. 1981-ci ilin sentyabrında qüvvəyə minmiş Konvensiyanı 150 ölkə imzalasa da, onların çoxu bir sıra müddəalara qeyd-şərtlər etməklə Konvensiyanı şərti olaraq imzaladılar. Konvensiya barəsində bəzi etirazlar onun mahiyyətinə xələl gətirir, halbuki Konvensiya onun “məqsədi və təyinatı ilə bir araya sığmayan” qeyd-şərtləri qadağan edir (maddə 28 (2)).

Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğvi Komitəsi Qadın Konvensiyasının yerinə yetirilməsinə nəzarət üçün təsis edilib. Komitənin tərkibinə 23 ekspert daxildir. Onlar Konvensiyanın qüvvəsinin şamil olduğu sahələrə cavabdehdir. Ekspertlər Konvensiyanı imzalayan dövlətlər tərəfindən dörd illiyə seçilir və öz sahələri üzrə fəaliyyətlərini həyata keçirirlər.

İnsan Hüquqları Komitəsindən fərqli olaraq fərdi şikayətləri baxılmaq üçün qəbul edə bilməz. Bəzi icmalçılar bildirirlər ki, bunun böyük əhəmiyyəti yoxdur, çünki cinsi əlamətə görə ayrı-seçkilik barəsində şikayət Mülki və Siyasi hüquqlara dair Beynəlxalq Paktın 26-cı maddəsinə əsasən verilə bilər. Bununla belə, Qadın Konvensiyasının müddəaları MSHBP-yə nisbətən daha çox ayrı-seçkilik formalarını əhatə edir. Məsələn, Qadın Konvensiyasının 1-ci maddəsinə əsasən dövlətlər qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formaların ləğv etməyə borcludurlar, halbuki bu, MSHBP-də nəzərdə tutulmur.

Qadın Konvensiyasının Fakultativ Protokolunun qəbul edilməsi üzrə səylər son dövrlərdəki sənədlər kimi bilmirdi. Belə ki, MSHBP-də, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiyada, Ümumamerika və Avropa sistem-

lərində nəzərdə tutulduğu kimi, orada fərdi şikayətlərin verilməsi qeyd olunmalı idi. Protokoldan yalnız o dövlətlər istifadə edə bilərlər ki, ya onu ratifikasiya etmiş, ya da onun müddəalarına qoşulmuş olsunlar. “Maastrixt layihəsi” kimi tanınan əsas təklif Komitəyə aşağıdakı hüquqları vermiş olardı: 1) dövlətin Konvensiya üzrə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərdən və ya qruplardan şikayətlər qəbul etmək; 2) Konvensiyanın pozulmasının müntəzəm xarakterli olduğunu göstərən informasiya aldıqda sözügedən dövlətdəki vəziyyəti öz təşəbbüsü ilə araşdırmaq; Hal-hazırda Qadın Konvensiyasının müddəalarına əməl edilməsinə nəzarət üzrə yeganə prosedur nəzarət-hesabat prosedurudur.

BMT-nin insan hüquqlarının müdafiəsi üzrə qeyri-müqavilə orqanlarının İNSAN HÜQUQLARI KOMİSSİYASI

BMT-nin insan hüquqları problemləri ilə məşğul olan baş orqanı olmuşdur. Onun yaranması BMT-nin nizamnaməsində nəzərdə tutulmuşdur.

Komissiya 1946-cı ildə İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən şuraya insan hüquqlarına dair məsələlərdə və insan hüquqlarına dair beynəlxalq Billin hazırlanmasına yardım etmək məqsədi ilə yaranmışdır. Komissiya öz işinə 1947-ci ildə *İnsan Hüquqlarına dair Ümumi Bəyannamənin* hazırlanması ilə başlamışdır.

Bir il keçdikdən sonra komissiya tərəfindən hazırlanmış layihə 10 dekabr 1948-ci ildə Baş Məclis tərəfindən qəbul olunmuşdur.

Komissiyanın sonrakı iyirmi illik fəaliyyəti əsasən insan hüquqlarına dair beynəlxalq-hüquqi sənədlərin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlara dair beynəlxalq paktın və Mülki və siyasi hüquqlara dair beynəlxalq paktın, ona əlavə olunan fakultativ protokolun hazırlanması olmuşdur. Bu dövrdə komissiya insan hüquqlarının pozulmasına dair məlumatlara baxılması işi ilə məşğul olmamışdır.

Əvvəllər 18 üzvdən ibarət olan komissiyanın tərkibi hazırda 54-ə çatmışdır.

Komissiya insan hüquqları sahəsində tədqiqatlar aparırdı, sonrakı fəaliyyət üçün tövsiyələr verirdi və BMT-nin insan hüquqlarına dair sənədlərini hazırlayırdı.

1967-ci ildən başlayaraq İnsan Hüquqları Komissiyası İqtisadi və Sosial Şuranın qəbul etdiyi xüsusi qətnaməyə əsasən (qətnamə № 1235) dünyanın istənilən

nöqtəsində baş verən insan hüquqlarının pozulması məsələlərinə baxmağa başlamışdır.

İqtisadi və Sosial Şuranın 1970-ci ildə qəbul etdiyi daha bir qətnamə (qətnamə №1503) Komissiyaya insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı məlumatlara baxmaq mandatı verdi. Bu məlumatlara 1503 proseduru üzrə İnsan Hüquqları Komissiyası və İnsan hüquqlarının təşviqi üzrə Altkomissiya baxır (bu prosedurlarla bağlı daha geniş məlumat göstərilib (aşağıda).

Komissiyanın iclasları hər il altı həftə müddətində (mart-aprel) cenevrədə keçirilirdi. İclaslar zamanı komissiya yuxarıda sadalanan işlərlə yanaşı həm də insan hüquqlarının pozulması faktları ilə ərizələrə baxırdı, məlumatları araşdırırdı.

Komissiya Baş Məclis və İqtisadi və Sosial Şura tərəfindən qəbul olunmuş, insan hüquq və azadlıqlarına aid olan bir çox konvensiya və qətnamələri işləyib hazırlamışdır. **2006-cı ildən etibarən Komissiyanın bazasında İnsan Hüquqları Şurası yaradıldı.**

İNSAN HÜQUQLARI ŞURASI.

İnsan hüquqları Şurası Baş Assambleyasının köməkçi orqanıdır və BMT üzvləri qarşısında hesabatlıdır. Şuranın tərkibinə və üzv-dövlət daxildir.

Şuraya hər bir dövlət üzv ola bilər, bunlardan hər biri Baş Assambleyanın üzvlərinin birbaşa gizli səsverməsi ilə seçilə bilər. Şuraya üzvlər ədalətli coğrafi bölgü əsasında seçilir. Şurada yerlər regional qruplar tərəfindən aşkar qaydada bölünür:

Afrika dövlətləri qrupu -13 yer, Asiya dövlətləri qrupu -13 yer, Şərqi Avropa dövlətləri qrupu– 6 yer, Latın Amerikasívə Karib körfəzi 8 yer, Qərbi Avropa dövlətləri qrupu – 7 yer. Üzvlər öz səlahiyyətlərini 3 il ərzində həyata keçirirlər.

Şura İnsan hüquqları Komissiyasının bütün mandat və vəzifələrini yerinə yetirir. Əsas məqsədi insan hüquqları ilə bağlı tematik məsələləri müzakirə etmək, əsas istiqaməti isə dialoqlar əsasında texniki yardımlar

göstərməklə insan hüquqları sahəsində dövlətlərə öz öhdəliklərini yerinə yetirməyə kömək etməkdir.

BMT-NİN İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ ALİ BAŞ KOMİSSARI

Bu vəzifə Baş Məclis tərəfindən 20 dekabr 1993-cü ildə təsis olunmuş və BMT strukturuna daxil edilmişdir. İnsan hüquqları üzrə ali komissar BMT-nin insan hüquqları sahəsindəki bütün fəaliyyətinə kuratorluq edən ali vəzifəli şəxsdir. Ali Baş komissarın əsas vəzifəsi BMT-nin rəhbər orqanları tərəfindən qəbul olunmuş qərarların yerinə yetirilməsi yolu ilə insan hüquqlarına əməl olunmasına maksimum nail olmaqdan ibarətdir. Ali Baş komissar tutduğu vəzifəyə görə BMT Baş Katibinin müaviniyədir. İnsan hüquqları üzrə Ali Baş komissar bu vəzifəyə Baş Katib tərəfindən təyin olunur və Baş Məclis tərəfindən təsdiq edilir. Onun səlahiyyət müddəti dörd ildir və daha bir dəfə təkrar seçilmək hüququ var.

Ali Baş komissar öz vəzifələrini effektiv icra etmək üçün aparata malikdir. İnsan hüquqları üzrə Ali Baş komissarın idarəsi (1997-ci ilə qədər BMT-nin insan hüquqları üzrə mərkəzi) 200 nəfər işçidən və üç bölmədən ibarətdir:

1) **İnkişaf hüququ və tədqiqat bölməsi.** Bu bölmə insan hüquqlarının müxtəlif aspektləri üzrə tədqiqat və analitik xarakterli işlər aparır, inkişaf hüququnun həyata keçirilməsinin strategiyasını hazırlayır.

2) **Yardım xidməti bölməsi.** Bu bölmə İnsan Hüquqları Komissiyasına, İnsan hüquqlarının təşviqi üzrə alt komissiyaya və müqavilə orqanlarına müxtəlif köməkliklər göstərir.

3) **Proqram fəaliyyəti bölməsi.** Bu bölmə ayrı-ayrı ölkələrə insan hüquqları sahəsində texniki yardımlar edir, yerlərdə insan hüquqlarının pozulması ilə bağlı təhqiqat aparan xüsusi məruzəçilərin və işçi qruplarının işini təşkil edir və təhsil proqramlarının həyata keçirilməsi işinə yardım edir. Ali Komissarlıq cenevrədə (İsveçrə) yerləşir.

1235 proseduru

İqtisadi və Sosial Şuranın 6 iyun 1967-ci il tarixli 1235 sayılı qətnaməsinə əsasən İnsan Hüquqları Komissiyası dünyanın istənilən nöqtəsində insan

hüquqlarının pozulması hallarına baxa və insan hüquqları sahəsində səriştəsi olan xüsusi məruzəçi yaxud nümayəndələr, müstəqil ekspertlər təyin edə bilər.

Onların səlahiyyətləri (mandatları) müxtəlif olsa da adətən aşağıdakı öhdəlikləri əhatə edir:

1) ayrı-ayrı ölkələrdə insan hüquqlarının vəziyyəti ilə bağlı situasiyalara (ölkələr üzrə məruzəçi, yaxud nümayəndə) və ya konkret problemlərə (tematik məruzəçi və işçi qruplar) baxmaq;

2) İnsan Hüquqları Komissiyasına (ayrı-ayrı hallarda Baş Məclisə və Baş Katibə) tövsiyə və nəticələrlə bağlı məruzələr təqdim etmək;

3) İnsan hüquqlarının pozulması ilə bağlı daxil olan informasiyalara effektiv şəkildə məhəl qoymaq.

İnsan hüquqları üzrə mövcud olan Müqavilə orqanlarından (İnsan Hüquqları Komitəsi, İşgəncələr Əleyhinə Komitə və s.) fərqli olaraq nizamnamə prosedurları məlumatların təqdim olunması üzrə dəqiq müəyyən olunmuş formaya malik deyillər. Bu məlumatlar insan hüquqları pozuntusunun qurbanı olan şəxs, onun qohumları, qeyri-hökumət təşkilatları və başqaları tərəfindən təqdim oluna bilər.

Məlumatlar istənilən formada (məktub, faks, teleqram) təqdim oluna bilər və bu məlumatlar istər fərdi qaydada, istərsə də insan hüquqlarının kütləvi halda pozulması hallarına dair verilir.

Məlumat hazırlanarkən aşağıdakı minimal tələblərə əməl olunmalıdır:

1. İnsan hüquqları pozuntusunun qurbanı (qurbanları) göstərilməlidir;
2. Hüquqları pozan şəxs (təşkilat) göstərilməlidir;
3. Məlumatın müəllifi göstərilməlidir (anonim məlumatlara baxılmır);
4. Baş vermiş hüquq pozuntusu və onu müşayət edən hallar təfəsilatı ilə yazılmalıdır.

Xüsusi məruzəçinin bir tipi də Baş Katibin xüsusi məruzəçisidir ki, o da məruzəni Baş Katibə təqdim edir. Onun təyinatına adətən hər hansı ölkədə insan hüquqları ilə bağlı fəvqəladə şəraitin olmasına BMT-nin reaksiyası səbəb olur.

Bəzi ölkələr və mövzular üzrə mandat müəyyən hallarda Baş Katibin özünə verilir. Adətən belə mandat insan hüquqlarının ciddi və total pozulduğu ölkələr və ya hallar üzrə (məsələn İsrail tərəfindən işğal olunmuş ərəb əraziləri, Kosovo və s.) verilir.

İşçi qruplar (hazırda bu işçi qrupları ikidir - özbaşına həbslər və qeyri-könüllü itmələr) tərkibi beş nəfər olan ekspertlərdən ibarətdir. Onlar özbaşına həbslər və yoxolma hallarını və bu hallara dair hökumətlərin məlumatlarını təhqiq edir.

Hökumətlərin razılığı ilə işçi qrup müvafiq dövlətlərə gedə bilər. İşçi qrup İnsan Hüquqları Komissiyasına illik məruzə təqdim edir.

1503 proseduru

1970-ci ildə İqtisadi və Sosial Şura «insan hüquqları və əsas azadlıqların pozulması ilə əlaqədar məlumatlara baxılma proseduru» haqqında qətnamə qəbul etdi. Qətnamə sıra nömrəsinə uyğun olaraq «**1503 proseduru**» adlanır.

Bu prosedur insan hüquq və əsas azadlıqlarının fərdi qaydada pozulmasına deyil, çoxsaylı insanların və insan qruplarının hüquqlarının uzun müddət və davamlı surətdə pozulduğu şəraitə aiddir.

İnsan hüquqlarının təşviqi üzrə alt komissiya üzvləri (onlar insan hüquqları sahəsində ekspertlərdir və öz şəxsi keyfiyyətlərinə uyğun fəaliyyət göstərirlər və heç kimi təmsil etmirlər) BMT-nin Baş Katibindən məlumatlara dair qısa təsvirlərin siyahısını və bu məlumatlarla bağlı ölkələrin təqdim etdiyi cavabları alırlar.

İnsan hüquqlarının təşviqi üzrə alt komissiyasının tərkibi beş nəfərdən ibarət olan işçi qrupu ilə birlikdə ildə bir dəfə alt komissiyanın illik sessiyası ərəfəsində toplanır. Bu qrup bütün məlumatları və onlarla bağlı dövlətlərin təqdim etdiyi cavabların hamısını nəzərdən keçirir. Nəzərdən keçirilən məlumatlar içərisindən, insan hüquq və azadlıqlarının sistemə pozulmasının mübahisə doğurmayanları seçilir və alt komissiyaya baxılmaya təqdim olunur.

Seçilən məlumatlar bir qayda olaraq daha çox insan qruplarını əhatə edən, uzunmüddət və sistemə davam edən pozuntularla bağlı olur.

Məlumatın alt komissiyada baxılmaya təqdim olunması üçün işçi qrupunun üzvlərinin səsçoxluğu tələb olunur. İşçi qrup tərəfindən alt komissiyaya təqdim olunmayan məlumatlarla bağlı sonradan hər hansı bir hərəkət yerinə yetirilmir.

Sonra alt komissiya işçi qrupu tərəfindən təqdim olunan məlumatlara baxır, sistemə pozuntu hesab etdiyi hallarla bağlı qərar qəbul edərək onu İqtisadi və Sosial Şuraya təqdim edir. Şura həmçinin, xüsusi təhqiqat komitəsinin təyin olunması haqqında qərar da qəbul edə bilər. Lakin bu halda məlumatda pozuntuya

yol verməsi göstərilən dövlətin buna razılığı olmalıdır.

3. İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin tərkibi və strukturu.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsində hakimlərin sayı 11№-li Əlavə Protokola edilmiş düzəlişlərə əsasən (hal-hazırda Məhkəmənin tərkibinə 46 hakim daxildir), Konvensiya iştirakçısı olan dövlətlərin sayına bərabərdir. Hakimlərin eyni bir dövlətin vətəndaşı olmağına heç bir məhdudiyyət qoyulmur.

Hakimlər iştirakçı dövlətlərin irəli sürdüüyü 3 namizədlərin siyahısından Avropa Şurasının Parlament Assambleyası tərəfindən səs çoxluğu ilə seçilir. Onlar yeni müddətə də seçilə bilərlər. Hakimlər 9 il müddətinə seçilir (28.04. 2004-ci il).

Konvensiyanın tələblərinə görə, hakimlər, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik, yüksək hakim vəzifələrinə təyin edilmə tələblərinə cavab verən, böyük nüfuza malik hüquqşünaslar arasından seçilməlidirlər. Hakimlər Məhkəmənin işində şəxsən iştirak edir və heç bir dövləti təmsil etmirlər. Hakimlər onların müstəqilliyinə, qərəzsizliyinə xələl gətirə biləcək heç bir fəaliyyət növü ilə məşğul olmamalıdırlar. Onların səlahiyyət müddəti 70 çatdıqda bitir. Digər hakimlərin üçdə iki səs çoxluğu ilə hər hansı bir hakimin qoyulan tələblərə uyğun olmaması haqqında qərar çıxarılsa bu hakim tutduğı vəzifədən azad olunur.

Məhkəmənin plenar iclasları

Fəaliyyətin səmərəliyini təmin etmək məqsədi ilə Məhkəmə plenar icaslarda şikayətlərə baxmır. Bu icaslarda adətən təşkilati məsələlərə baxılır, sədrilər, sədrin müavini (müavinləri), Seksiyaların sədriləri, Məhkəmə Katibliyinin rəhbəri və onun müavinləri seçilir.

Plenar icaslarda Prosedur qaydaların qəbul edilməsinə, Məhkəmənin işinin təşkilinə və onun fəaliyyətinə dair digər məsələlərə, məsələn cari məsələləri öyrənmək üçün işçi qruplarının yaradılmasına, bu qruplar tərəfindən verilmiş təkliflərə və bu təkliflərə dair qəbul edilmiş qərarlara baxılır.

Məhkəmənin ona təqdim edilmiş işlərə tək hakimli tərkibdə, 3 hakimli

komitələrdə, 7 hakimli palatalarda və 17 hakimli Böyük palatada baxır. Məhkəmənin tərkibi müəyyənləşdirilərkən coğrafi mövqelərin və cinsi mənsubiyyətin balanslaşdırılmasına diqqət yetirilir və Konvensiya iştirakçısı olan dövlətlərin müxtəlif hüquqi sistemləri nəzərə alınır. Seksiyalara sədrilər rəhbərlik edir. Seksiyaların sədriləri eyni zamanda Məhkəmə sədrinin müavinləri hesab edilir. Seksiya sədrinin müavini sədrə kömək edir və lazım gəldikdə onu əvəz edir.

Seksiya çərçivəsində 12 aylıq müddətə üç hakimdən ibarət Komitələr yaradılır. Komitələr Məhkəmə strukturunun mühüm elementləridir. Əvvəllər Komissiya tərəfindən yerinə yetirilən şikayətlərin seçilməsinə dair işlərin əsas hissəsi onlara həvalə edilmişdi. Komitə yekdilliklə fərdi şikayətlərin qəbulolunan olmaması haqqında qərar verə və yaxud onu baxılacaq işlərin siyahısından çıxara bilər. Komitənin çıxardığı qərar qətidir.

Hər Seksiyanın üzvlərindən, tərkibi yeddi nəfərdən ibarət olan Palatalar təşkil edilir. Palata üzvləri növbəlilik əsasında təyin edilirlər. Hər iş üzrə Palatanın tərkibinə Seksiyanın Sədri, iş üzrə tərəf kimi iştirak edən dövlətin təyin etdiyi hakim daxil edilir. Əgər bu hakim Seksiyanın üzvü deyilsə, o, Palatanın *ex officio* üzvü qismində iştirak edir. Palata üzvü təyin olunmamış Seksiya üzvləri dinləmələrdə ehtiyat hakim kimi iştirak edirlər, yəni onlar müşavirədə iştirak etsələr də səsvermə hüququna malik deyillər. Təyin olunmuş hakim hər hansı səbəbdən iclasda iştirak edə bilməzsə, bu zaman onu ehtiyat hakim əvəz edir. Palata dövlətlərarası və fərdi şikayətlərin qəbulolunan elan edilməsi haqqında qərarı o hallarda çıxarır ki, bu qərarın çıxarılması üçün əlavə təhqiqatlar aparılmasına ehtiyac olmasın.

Böyük Palata

Tərkibi 17 nəfərdən ibarət olan Böyük Palata 3 il müddətə təşkil edilir. Böyük palatanın tərkibinə *ex officio* qismində Məhkəmənin Sədri, onun müavinləri və Seksiya Sədriləri daxil olur. Palataya onlardan əlavə növbə ilə iki qrup daxil edilir.

Qrupların təşkili zamanı coğrafi mövqelərin və Konvensiya iştirakçısı olan dövlətlərin malik olduğu hüquqi sistemlərin nəzərə alınmasına mümkün qədər səy

göstərilir. Böyük Palata dövlətlərarası və fərdi məsələlərə yeddi nəfərdən ibarət Palata öz yurisdiksiyasını ona verdikdə baxır. Belə hallar daha çox araşdırılan iş ciddi məsələlərə toxunduqda, məsələn, məhkəmə praktikasında rast gəlinməyən və yaxud məsələnin həlli mövcud məhkəmə praktikası ilə ziddiyyət təşkil etdikdə baş verir. Bu zaman dövlətlərarası və fərdi şikayətlərin təhqiqatını Böyük Palata həyata keçirir. Bundan əlavə, müstəsna hallarda tərəflərdən hər hansı biri işin baxılması üçün Böyük Palataya təqdim edilməsini xahiş edə bilər. Nəhayət, Böyük Palata, Konvensiyanın 47-ci maddəsinə əsasən, məsləhət rəyləri verilməsi haqqında xahişlərə baxıldıqda çağırılır.

İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin səlahiyyətləri

Məhkəmənin səlahiyyəti dövlətlərarası (maddə 33), fərdi (maddə 34) şikayətlərə dair Konvensiya maddələrinin şərh edilməsi və tətbiq edilməsinə dair məsələlərlə məhdudlaşır.

Bundan əlavə, Məhkəmə Konvensiyanın 47-ci maddəsinə əsasən, Nazirlər Komitəsinin xahişi ilə məsləhət rəyləri verə bilər.

Avropa Məhkəməsinə şikayət ərizəsi vermək üçün bir neçə məcburi şərtlərə riayət etmək lazımdır. Həmin şərtlər bunlardır:

- Ərizənin predmeti yalnız İnsan hüquqları haqqında Konvensiyanın təminat verdiyi hüquqlar ola bilər.
- Ərizəni zərərçəkən (qurban) özü təqdim etməlidir (Ərizəni bir qrup şəxs verdikdə, onların hər biri konkret olaraq öz şikayətini sübuta yetirməlidir).
- Ərizəçi öz ölkəsində səlahiyyətli məhkəmə orqanı tərəfindən onun işi barəsində qəti (yekun) qərar çıxarıldıqdan sonra altı ay ərzində Avropa Məhkəməsinə şikayət ərizəsi verə bilər.
- Ərizəçi o pozuntular barədə şikayət verə bilər ki, həmin pozuntular ərizəçinin ölkəsi tərəfindən Konvensiya ratifikasiya edildikdən sonra baş versin.
- Ərizənin qəbul edilən sayılması üçün ərizəçi bütün dövlətdaxili hüquqi müdafiə vasitələrini tükəndirməlidir.

Avropa məhkəməsinin qərarlarının icrasına nəzarət

Konvensiyanın 46-cı maddəsinin 2-ci hissəsində nəzərdə tutulur ki, «Məhkəmənin son qərarı onun icrasına nəzarəti həyata keçirən Nazirlər Komitəsinə göndərilir».

Prinsipcə, Nazirlər Komitəsi Avropa Şurasının əsas icra orqanıdır və bu təşkilatın fəaliyyəti ilə əlaqədar bütün məsələləri, o cümlədən siyasi, inzibati, maliyyə, həmçinin dövlətlərarası əməkdaşlığın müxtəlif məsələlərini həll edir. Buna baxmayaraq Nazirlər Komitəsinə Konvensiya çərçivəsində Avropa Məhkəməsinin qərarlarının yerinə yetirilməsi üzərində xüsusi nəzarət funksiyası həvalə olunmuşdur. Bu funksiyanı komitənin fəaliyyətinin digər aspekti ilə qarışdırmaq olmaz. Nazirlər Komitəsinin Məhkəmə qərarlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət edilməsinə həsr olunmuş xüsusi iclasları iki aydan bir, yəni ildə altı dəfə keçirilir. Praktikada Nazirlər Komitəsi bəzən Məhkəmə qərarlarının yerinə yetirilməsinə dair xüsusi təcili məsələlərə özünün daimi iclaslarında baxır.

Təşkilatın nizamnaməsinə əsasən Nazirlər Komitəsinin tərkibi iştirakçı dövlətlərin xarici işlər nazirlərindən təşkil olunur. Bununla belə, komitənin xarici işlər nazirlərinin iştirakı ilə iclasları ildə iki dəfə keçirilir. Qalan bütün iclaslarda, o cümlədən Avropa Məhkəməsinin qərarlarının icra olunmasına nəzarət edilməsinə həsr olunmuş iclaslarda onların Avropa Şurasında daimi təmsilçiləri iştirak edirlər. Mövcud praktikaya müvafiq olaraq Məhkəmə qərarı çıxarıldığı gün katibliyin qoşma məktubu ilə Nazirlər Komitəsinə göndərilir. (Məhkəmə Reqlamentinin 77-bəndi, 3-cü hissə). Konvensiyanın pozulmasını konstataasiya edən qəti Məhkəmə qərarı dərhal (Konvensiyanın 44-cü maddəsi) Nazirlər Komitəsinin yaxın DH iclaslarının gündəliyinə daxil edilir (Nazirlər Komitəsinin Konvensiyanın 46-cı maddəsi 2-ci bəndinin tətbiqi üzrə reqlamenti bundan sonra «Reqlament»).

Bundan sonra Məhkəmənin qərarı Nazirlər Komitəsi tərəfindən altı aydan çox olmayan zaman intervalı ilə dövrü olaraq baxılır (bu intervallar hər bir Məhkəmə qərarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı məsələlərin təxirə salınma dərəcəsiindən asılıdır. Reqlamentin 4-cü bəndi). Bu, o vaxta qədər davam edir ki, Komitə hələ qərarı yerinə yetirilmiş saymır və müvafiq olaraq işin baxılmasını onu bağlayan

qətnamə qəbul edilməsi ilə bitirmir (Reqlamentin 8-ci bəndi).

Nazirlər Komitəsi işə baxılmanı bitirənə qədər nəzarətin müxtəlif mərhələlərində ilkin qətnamələr qəbul edir. Bu qətnamələrində Nazirlər Komitəsi Məhkəmənin qərarlarının yerinə yetirilməsi ilə bağlı müxtəlif məsələlərə dair öz mövqeyini bildirir (Reqlamentin 7-ci bəndi).

Dövlət öz hökumətinin nümayəndələri ilə Nazirlər Komitəsində bilavasitə təmsil olunduğu kimi şikayətçi də məhdud da olsa qərarların icra olunması prosesinə müəyyən təsir etmək imkanlarına malikdir. Baxmayaraq ki, Nazirlər Komitəsinin iclasları bağlı qapılar arxasında keçirilir, hər iclasın keçirilməsindən sonra onun gündəliyi bütün baxılmış qərarların icra olunması haqqında geniş informasiyaları əks etdirən annotasiya ilə birlikdə dərc edilir. Bundan əlavə, komitə şikayətçinin pul kompensasiyalarının ödənilməsi və ümumi xarakterli məsələlərə dair müraciətlərinə də baxır (Reqlamentin 6-cı bəndi 1-ci hissə). Bu müraciətləri Nazirlər Komitəsinin nəzərinə Katiblik çatdırır.

Beləliklə, Nazirlər Komitəsinin bu məsələlərə dair məlumatlandırılması və Nazirlər Komitəsində müvafiq qərarların qəbul edilməsi şikayətçi və vəkillərin fəallığından asılıdır. Buna görə də şikayətçilər və vəkillər yadda saxlamalıdırlar ki, Konvensiya əsasında Avropa Məhkəməsinə ərizənin təqdim edildiyi andan başlanmış olan prosedur Məhkəmənin qərar çıxarması ilə bitmir. Proses Nazirlər Komitəsi çərçivəsində qərar tam icra olunmayanadək davam edir.